

IRODALMI ÉRTESITŐ.

„A magyar unitáriusok története a XVIII. és XIX. században. Első füzet: Az unitárius vallást megmentő családok“. Irta *Köváry* László Kolozsvár, 1899. N. S. r. 94 l. Ára 50 kr. Főlegesen olvasóink figyelmét ez érdekes monográfia felhívni, mely először folyóiratunk 1898/99. évfolyamában „Szellemünk képviselői a Millennium századában“ czímmel jelent meg. 68 lapon 21 legjobb unitárius család történetét ismerteti jeles történetírónk, mennyire vettek részt a közügyekben s az egyház vezetésében. Ott látjuk a Pálfiak, Simének, Szentiványiak mellett a legnagyobbakat, a Zsukiakat, Danieleket és Petrichevicheket. De nincsenek ott eme legnagyobbak, a Békések, Hagymássiak, Pókaiak Gerendiek, Balássiak, Kornisok, Bethlenek, Petkiek, Mikók, Tholdalagiak, Gyerőfiek, Sükösdök, Hallerek stb., kik a XVI/XVII. sz.-ban élvén, nem vonhatók most a lelkes és buzgó történetíró szűkebb tárgyalási körébe. Pedig mennyire növelné a vallásunk multja iránti közbecsülést egy ezekre is kiterjedő alapos családtörténeti monográfia! Mily becsesek a Köváry közelmúlt időbeli rajzai is, mutatja az, hogy több nevezetes unitárius családnak már-már emlékezete is kiveszett közülünk s egy Biró Sámuelnek, Gálfi Józsefnek, Pálfi Jánosnak s több ily kiváló jelesüknek, kik a csak a most élő nemzedék emlékezetére is egész életüket a haza és egyház köz javára szentelték, máig sincs életrajza. Valóban szép feladat fáradhatatlan történetírónktól, hogy igyekeznek megmenteni a megmenthetőt s felmutatni, a mit kiragadhatott az elfeledés sötétéből. Megérdemelné e magvas, derék monográfia, hogy Erdély minden részében elterjedjen, hogy tanítsa hitfeleinket önzetlen áldozatkészségre és törhetetlen lelkesedésre; tanítsa nemes lélekre vallón tisztelni az ősokeket, hogy az utódok ő róluk is méltán megemlékezzenek. A 69—91. lapokon az egyházköri kisebb patronus családokat is ismerteti az előbbiekéhez méltó alapossággal és tárgyyszeretettel. Isten vezérelje őt többre is!

A logos eredete, tartalma és jelentősége a Jánosi iratokban. Irta: *Raffay* Sándor, pozsonyi ev. theol. akadémiai tanár. Pozsony, 1900. Nagy 8-d r. 206 l. Ára 3 kor. E könyv azok közzé a munkák közzé tartozik, melyeknek a magyar irodalomban ritkán jelennek meg. Theologiai mű. És mindjárt hozzá tehetjük, hogy a magyar theol. tudományos irodalomnak gazdagodását jelenti. A pozsonyi theol. akadémiáról jön.]

A logost tárgyalja. Azt az eszmét, a melyen át a görög szellem a kereszténységet magába fölveszi. A tárgyalást megelőzőleg foglalkozik a kérdés történetével. Kezdi a kereszténység első száz éveiben szerepelt logos-párton és a nem-logos párton, melyek közül az első az orthodox tan szempontjából a jánosi iratok hitelességét védte, az utóbbi pedig eretnek munkának, a

három első evangéliummal ellentétben állónak tartotta. Jelezve, hogy ma is két párt van, azzal a különbséggel, hogy logospártiak ma azok, kik a hellenizmus befolyását a János-féle evangéliumra nézve megengedik és nem-logos pártiak, kik „a kereszténység körében az idegen szellemi termékeknek a legkisebb szerepet sem *hajlandók* engedni“, vagyis az igazhívók, felsorolja, amaz írókat, a kik az újabb korban e kérdés körül vizsgálandók és könyveket irtak vagy arra vonatkozólag munkáikban véleményét nyilvánítottak. Az egyik részről a tübingeni Baurt, Hilgenfeldt, Weizsäcker, Renant, Reuszt, Scholtent, Reville t, Keimot, Pfeiderert és másokat, s tanártársait Masznyikot és Strompot; a másik részről: Hengstenberg, Luthardt, Beyschlag, Godet és más theol. tudósokat. És tanultsággal ismerteti. A munka négy fejezetre oszlik. Az I-ben a logos-fogalom történeti alakulásai, a logos a görög bölesészetben, Philonál, a héber theológiában, az ó- és új szövetségben vannak előadva; a II-ban a jánosi iratok logosa; a III-ban a logos tartalma és jelentősége; és a IV-ben a jánosi logosnak a kor képzetekhez való viszonya. Világos fejtegetései, magyarázatai arra mutatnak, hogy tárgyát előszeretettel tanulmányozta. A százévek előtt alakult logos-fogalmat igyekezett megismerni és igyeckszik azt másokkal megismertetni. Az eredmény, amelyre jut, hogy a János-féle evangélium logossa nem azonos a hellenizmus, illetve a Philo logosával, a Philó logosa inkább koszmológiai, mint vallási, a János-féle evangéliumé pedig földvendi. Sőt az eredmény még ennél több is. Nem tűzte ki ugyan céljául a János evangéliuma szerzőségének és hitelességének vizsgálását, de a jánosi iratok apostoli eredetét nemcsak lehetségesnek, hanem egyenesen kétségtelennek tartja. (36. l.) És ugy látszik, az egész tanulmány tulajdonképpen e ki nem tűzött, de hallgatva oda gondolt célra irányul.

A mennyire méltányolni tudjuk a könyv szerzőjének tudós készültségét, a logosról irt újkori irodalomban való jártasságát, éppen annyira sajnáljuk, hogy „az igazság megismerésének vágyát“ nála dogmatikai szempont korlátozta, és az „elfogulatlanságot“, melyet annyira hangsúlyoz, melynek mellőzését másoknál annyira tudja hibáztatni, önmaga mellőzi.

Arról beszélni, hogy a negyedik evangélium logosa nem egy a Philo logossával, hogy a kettő között különbségek vannak, a negyedik evangéliumot elemezni, a benne foglalt eszmék jellemvonásait feltüntetni, kétségtelenül lehet, sőt szerintünk ez a tudományos vizsgálandósnak a feladata, hogy kitűnjék, hogy a negyedik evangélium Krisztusképe mennyiben tér el a három első evangéliumtól. De azt akarni bizonyítani, azt az eredményt hozni ki, hogy a negyedik evangéliumon nincs rajta a hellenizmus nyoma, a Philói böleséletnek hatása, hogy a logos eredetét és jelentését csupán a héber „chokma“ és az azzal összekötött szavakban kell keresni; ezt az eredményt hozni ki, a negyedik evangéliumot, a görög böleselmi gondolkodásnak ezt a nagyszerű termékét így magyarázni: ez a tudományos vizsgálandósnak legalább is eltévelyedése, az eszmék jellemének és tényleges történelmi alakulásainak határozottan hibás felismerése. Hiszen szerző egy csakugyan most megjelent másik művében. (*A hellenizmus és a philonizmus kosmogoniája*) maga mondja (8. l.), hogy a hellenizmus által előidézett „átalakulás nagyban közre hatott arra nézve, hogy a zsidóság köréből épen az indogermán népek számára egy új világvallás támadhatott“. Ez pedig az eszmék kölcsönös egymásra hatása nélkül nem történhetett, nem történt.

Nem, a kánoni tekintély kedvéért nem lehet feláldozni a történelmi igazságot, de nincs is arra semmi szükség. Hogy a negyedik evangéliumon a hellenismus befolyása látszik, hogy az apostoli eredet, a János apostol szerzősége mellett semmi körülmény nem szól, ez semmit sem von le annak értékéből, nem csökkenti annak „üdvrendi“ jelentőségét, nem kisebbíti valláserkölesi, építő hatását, legfennebb csak több műveltség szükséges a görög szellemtől áthatott eme hatalmas keresztény mű olvasásához, és több szerencse a benne foglalt eszmék megkülönböztetéséhez, mint a mennyivel a szerző járt.

Egyébként, ismételjük, tudományossága teljes elismerést érdemel, a mivel mi neki készséggel is adózunk.

Péterfi D.

Theol. Ismeretek Tára XIII. (III kötet 2.) füzet. Szerk. Zoványi Jenő, tiszaföldvári lelkész. A P és S betűk alá tartozó anyagot foglalja magában e füzet. Sok jeles cikket közöl és a Reformatio is teljes tárgyiasággal van benne megírva. E füzet hoz ismertetést Reville, Renan, Scholten és Schwarz Károly tudós írókról, pontosan jelezve a mi magyar nyelven munkáikból megjelent vagy a mit róluk magyar folyóiratok és lapok irtak. E derék munkából, egy füzet ára 1 kor. 20 fill.; az egész III. kötet ára 4 korona.

Szombatos Imádságok. Irta (?) Hazai Hugó. Különnyomat az I. M. I. T. (Izraelita Magyar Irodalmi Társaság) 1900. évi Évkönyvéből. Bpest, 1900. 38 l. 8-r. Franklin-Társulat nyomdája. Egyike a legügyesebben összeállított kis füzeteknek, a mit Budapesten ez év folyamán kiadtak. Ócska portékának uj czéjér kell, érezte ezt a szerző s a rég ismert szombatos énekeket *imádság* czimen adta ki. Irta Hazai Hugó, mondja a czímlap; holott csak kiszedte állítólag hét szombatoskönyvből. 11 darabot közöl egészen, 3-mat töredékesen, mindannyit botrányos felületességgel. „Nyomatásban a szombatosok imakönyvében foglalt darabok még sehol sem jelentek meg“, állítja H. úr; tehát nem ismeri a szombatos irodalmat, Jakab, Boros, Kardos és mások közléseit. „Az itt bemutatott imádságok, tudtommal, még eddig sehol sincsenek lenyomatva“, állítja tovább cursív betűkkel H. ur s mindjárt legelsőnek azt közli, melyet már 1851-ben kiadott Lugossy az Új M. Múzeum 1-ső évf. II. 117. 118. lapján. Ugyane szombatos ének megvan minden irodalomtörténeti olvasókönyvben, tehát H. urnak nincs középiskolai készütsége. „Az énekek között — mondja a közlésnél igen találóan Lugossy — azért is érdekes, mivel benne a felekezet neve és *egyik legfőbb* hitágazata ki van fejezve“. „Ez az ének igazán szinte *grafiai* hűséggel *lerajzolja* az egész (!) szombatos etikát“, állítja H. ur. Ebből megítélhető a H. ur ítélő tehetsége is. A 20. lapon „*ugy kötött, mint kötetlen* nyelvről“ beszél a 26. lap alján bűnökről, „melyek öntudatlanul *lettek elkövetve*“, a 32. lapon példájáról „annak, mennyire *át voltak telve* a szombatosok *áhitattal*“, ezekből látható magyarnyelvbéli jártassága is. Az első két lapon a szombatosság keletkezéséről az ismert mesét adja elő Eössyről és fogadott fiáról, szembeötölő következetlenséggel és időzavarral, a miből kitűnik, hogy írónkban a történeti tanulmányt is nélkülözzük.

De mit kell gondolnunk arról, ki verseket közöl és költőkről mond ítéletet s jó maga nem ért a legelemibb prozodiához. A 26. lapon szép magyarsággal ezt mondja: „Van ezenkívül *persze* még egy pár *kötetlen beszédben irt* újlesztendei ima“. S bemutat „például“ egy jó ritmusban zengő rimes verset. Ugyanott és a 18. lapon még a strófaalkatot sem tudja felismerni. A 16. 17. 25.

31. lapon érthetetlen szakokat is közzé tesz. De legtanulságosabbak az egyes botlások, melyek a hibás szövegek közlésben hiányos philológiai ismereteire is rávilágítanak. A 6. lapon: „magadnak szolgálni“ áll *foglalni* helyett, „fajlódni“ *fojlódni* h. 7. lapon: „Valakiknek kelljen, felveszik“ *Valaki ön kéjén felveszi* h., „Mert megbüntet megőriz“ h. 8. lapon: „Éltek ők kedvükre“ *Nem éltek kedvedre* h., „Pápa ceremóniája ne tántorithassou“ *Pápa szele miatt ne tántorittassunk* helyett. Csak az első átalán ismert énekből mutattuk itt be az öklelebb szarvas hibákat.

Mert helyenként valódi csodabogarakat is találunk. Ime! „Csak te magadnak elválasztottad“ helyett ezt olvassuk: „*Izsákot* magadnak elválasztottad“. (*Cziak* persze, *Izsák'* H. ur szemeiben). „Mű ajakink lelki zengésétől“ H. ur szerint annyi mint „Mű *atyánknak* lelki zengésétől“. (12. 13. l.) A 19. lapon „hallatta“ áll *hálút ada* helyett, „nem hogy“ *nem hagy* h., „pásztoromtól“ pásztorom olly h., A 21. lapon „minden alakokat“ látunk *állatok* h., A 22. lapon „járj dolgodra“ van *térj* h., „Ne vidd elmédet arra soha“ *Ne vidd elméd soha* h., 23. lapon „ne kapkolódjál“ *ne sápolódjál* h., „Kövesd egyenes ut czélját“ *kövesd egyenest Úr czélját* h. 25. lapon „teremtő“ áll *völegény*, sérelem *szerelem* h. 31. lap alján „lábok mosásra“ *lábok mosására* h. A 31. lap alján: „Oltalmának pajtásival betette“ *Oltalmának palástjával befedte* helyett.

Ugy hiszem, a felsorolt szemelvények után fölösleges a megrostált szombatos imádságok *irójának* szemére vetnünk, hogy a 15. és 19. lapon nem ismerte föl, s nem híven közli a Bogáthi szép zsoltárát. A 22. lapon is Péchy remek zsoltáról ily trivialisan nyilatkozik: „Szegény emberek számára, *szegény emberektől fordított* imádság, a mely nem *fényes* mondásokkal hívalkodik ura előtt, hanem szívből érzett — *ha nem is sallangos nyelvezetű* — szavakkal áldja istenét“.

Ily példás alaposág és meglepő tájékozottság elárulása után a füzet e nyilatkozattal végződik: „Bizonyára a magyar irodalomnak *nagy hasznára* lenne, ha a szombatos imakönyv teljes egészében nyomtatásban is megjelenék, hogy hozzáférhetővé tétessék minden érdeklőlének“. Ha valóban sor kerül e *hasznos* feladat megoldására, az¹ I. M. I. T. alaposan képzett philologusra bizza, úgy gondoljuk. Mert mit ér a szép betű és fényes papiros, ha a tartalom csak számalmat érdemel.

Kanyaró F.

„Visszaemlékezések a forradalom derüesebb napjaira“. Emlékirat az 50 éves jubileum alkalmával Irta Kövály László. 14 kis értekezésben írja le az illustris szerző az 1848. évi „magyar világ“ s a kitört szabadságharc vezetésb eseményeit, melyekben ő maga is személyesen részt vett. Az országos statisztika hivatalhoz alkalmazták 1500 frt titkári fizetéssel. Érdekes jelenet volt, midőn főnökének, Fényes Eleknek, bemutatkozott, ki szentül hitte, hogy az unitáriust szarváról lehet megismerni. Később Erdélybe küldték, az agyagfalvi székely népgyűlésre. Onnan Háromszékre szorult, hol Berde Mózsza kormánybiztos, Daniel Gábor, br. Rauber és mások szervezték az ellenállást. Háromszék az osztrák hadaktól teljesen körül volt zárva. A moldvai határról Kövály és Dózsa hozták meg legelőször a hírt a küzdő székelyeknek, hogy V. Ferdinánd lemondott s hogy Bem felmentő serege diadalmasan közeleg Vásárhely felé. Az igen érdekes kis füzet (101 l.) az agg történetíró élénk, szemléltető stílusával van megírva.

Csak az a kár, hogy helyenként annyira tömött, hogy nem mindenki ért mindent belőle. Bizonyos lázas sietség tetszik meg az itt-ott egy-két jellemző vonással odavetett képeken. Legszebbnek tartjuk „Az unió kimondását Erdélyben”. (25—36. l.). Szép és igen értékes czikk „A márcziusi napok nálunk”; nem különben a Petőfi utolsó napjairól való hű és igaz megemlékezése is vele barátságban élt jeles írónknak. Kár, hogy forradalom után szenvedett saját üldöztetését és fogságát kihagyta e történelmi emlékekben, gazdag tartalmas kis füzetből.

(I. Z.)

Nagy-Britannia közoktatásügye. Ismerteti *Somogyi Géza*. Népnevelők Könyvtára. I. évfolyam, 3 füzet. Budapest, 1900. Ára 1 k.

Ez a kis könyvecske III. oldalon tárgyalja Anglia, Wales, Skótország és Írhon közoktatásügyét *Craik*, *The State in its Relation of Education*. London, 1896. *Balfour*, *The Educational Systems of Great-Britain and Ireland*. Oxford, 1898. és *Bremner*, *Education of girls and women in Great-Britain*, London, 1897. cz. munkái nyomán. Nem ad eredeti munkát. Célja csak az, hogy hű képét adja egy nagy nemzet közoktatásügyének. Részletesebben a népneveléssel foglalkozik, de kiterjeszkedik a közép- és főiskolai oktatásügyre is. A mint szerző bevallja, „ismertetését” nemcsak a tanítóvilágnak, hanem politikusainknak és a közélet minden munkásának szánta. Egy általános tájékoztatóban angol írótól vett idézetekkel jelzi a nagy angol nemzet álláspontját az oktatás ügyében. Ez az álláspont, mint általánosan ismeretes, kiemeli a tanulók önállóságát, egyéniségét, a való, concret élet követelményeihez szoktatást, a testi nevelés fontosságát, a munka megbecsülését. Szerző rajzolja az angol oktatásügy történelmi kifejlődésének legfontosabb mozzanatait, megismertet azokkal az áramlatokkal, a melyek között a nevelésügy mai állapotába jutott, azokkal a legfontosabb törvényekkel, a melyek az oktatásügyet szabályozzák. Ilyen természetű munkák nem hiányoznak teljesen irodalmunkból. Az angol oktatásügy oly sok és lényeges eltérést mutat a continens államai nevelésügyétől s így a miénktől is, hogy tanulmányozása a legjobb alkalmakat nyújtja az összehasonlító eljárásra, a különbségek, előnyök és hiányok szembeállítására s az okulásra. Az angol oktatásügy a nemzeti szellem talajából nőtt ki, nem idegen növény nem idegen utánszót s megteremté gyümölcsét abban a magasfoku műveltségben, a melyvel ma a miveltek nemzetek előtt jár.

Ezt a könyvecsket haszonnal forgathatják nemcsak a „Népnevelők Könyvtára” hívei, hanem olyanok is, a kik a nemzeti cultura irányítására vannak hivatva. Ajánljuk olvasóink érdeklődő figyelmébe.

(g. k.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Gróf Kuun Géza, folyóiratunknak egy negyedszázév óta munkatársa. 1875-ben jelent meg a Ker. Magvetőben „A compluti polyglottáról“ irt dolgozata és így a jelen füzet elején közölt tanulmányával a Ker. Magvetőben való irói munkásságának bételt a huszonötödik éve. Örömmel jegyezzük fel e tényt, mert a folyóiratunkban megjelent nagybecsű czikkvei a tudományos vallási irodalomnak megannyi nyeresége. A compluti polyglotta után Elmékedést irt az erényről, azután irt a Mandeusokról, Müller Miksának a vallás eredete és fejlődése cz. művéről, az Agathyrrok vallásáról, a Nabarza Istennévről, Terenzio Mamiani könyvéről, Angelo De Gubernatis növények mythológiájáról, részleteket közölt a keleti tanulmányok történetéből, adalékokat Körösi Osoma Sándor életéhez, a keleti nyelvek, irodalmak és utazások történetéhez, irt az összehasonlító mythológiáról, a germán népek mythológiájáról, a khinai népvallásról és annak a buddhismus befolyása alatt történt módosulásairól és ezekhez hasonló tárgyakról. S a mit ez értékes dolgozatok között is külön kell ki emelnünk az 1889. évfolyamban közölt tanulmánya: „Adalékok az imádság történetéhez“, mely eredeti forrásokon épült munka, melyhez az anyagot egy tízéven át gyűjtötte, s mely bármely nemzet irodalmának diszére válnék. És nem hagyhatjuk említés nélkül azt is, hogy itt adta közre Bölöni Farkas Sándornak az ő (Gróf Kuun G.) nagybátyjához, Gróf Gyulay Lajoshoz intézett szép leveleit is. Gróf Kuun Géza már 43 év óta munkál a tudományos irodalomban. Legelső czikkét 1857-ben irta a „Magyar Nyelvészet III. évfolyamában. „A sémi névi módról“. Azóta nagyobb munkáival: a „Codex Cumanicus“ kiadásával és két kötetes keleti tanulmányával nemcsak a hazában lett ismeretes, hanem európai hírnevet szerzett. Tudós társaságoknak lett a tagja, s a hunyadmegyei tört. társulatnak és az erdélyi irodalmi társaságnak az elnöke. Szerencséseknek érezzük magunkat, hogy vallási, vallástörténelmi tanulmányait folyóiratunk közölhette, és kívánjuk, hogy tudományos munkásságát a közjavára még sok éven keresztül folytassa.